

rinte eltorzított Mozart-képmására hivatkozik, és úgy véli, ez „*azt tanúsítja, égetően szükséges volna olvasmányosan restaurálni a nagy komponisták eredeti portréját*”. Am eközben ő maga is közli a Karoline Pichler által feljegyzett esetet a nyávigóg, asztalokon ugráló Mozarttról, ami egyik kulcsjelenete volt Forman filmjének. Hildesheimer Mozart-biográfiájában ugyancsak hivatkozik Pichlerre, és azt állítja, talán ez a hiteles Mozart-kép. Ugyan ki tudja, melyik az eredeti? Hildesheimer persze levonja a konzekvenciát, szerinte Mozart élete egyáltalán nem írható meg. Ki tudja.

„Ha igaz egyáltalán” – írtam, és ez Lebrechtnek is fejtörést okozott a válogatásban: „*Őrök gond az anekdota hitelessége*.” Magam azt gondolom, hogy ez csak elenyészően fontos. Ha nem teljesen abszurd, az adoma lényege nem az igazság, hanem a történet tanulsága vagy csattanósága. „Ha nem igaz is, jól van kitalálva”, mondja az olasz – és ha egy anekdotát hallunk, érzük be ennyivel. Magam például e cikk kedvéért összekevertem egy Lisztről és egy Csontos Gyuláról szóló anekdotát.

Csont András

VITA

KORTÁRSUNK-E MARTIALIS?

A görög és római költészetnek manapság nem valami magas az árszíja. Hovatovább nemcsak az ókori költészet, hanem a római és görög költők fordításait tartalmazó könyvek is nehezen hozzáférhető régiségekké archiválódtak. Jövőre nem kevesebb mint negyven éve lesz, hogy az utolsó átfogó római költői antológia megjelent Szepessy Tibor szerkesztésében, és húsz éve, hogy – ugyancsak Szepessy fáradhatatlan szerkesztői munkájának talán legfontosabb eredményeként – napvilágot látott a GÖRÖG KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA. (Ez utóbbi szerencsére tavaly óta, felfrissített kiadásban ismét kapható.) Új fordítás az utóbbi tíz évben alig született, ami van, az a költőietlenség mellett olykor még pontatlan is: arra se jó, hogy latint tanuló gimnazisták puskázzanak belőle.

Mostanában valami mégis mintha megmozdult volna: négy új ókori fordításkötet is megjelent. (Talán nem egészen felesleges emlékeztetni rá, hogy mind a négy kötet több-kevesebb erotikus vagy éppenséggel pornográf verset is tartalmaz, sőt egyik-másik esetben épp az ilyen tartalom volt a szerkesztés legfőbb szempontja.) A Kirké válogatást adott ki a priapusi versekből, a Kalligram számára Csehy Zoltán készített reprezentatív görög-római gyűjteményt HÁRMAN AZ ÁGYBAN címmel, illetve két teljesen különböző összeállításban, a Kirkénél, illetve a Magyar Könyvklubnál megjelentek Martialis válogatott versei is. A *Holmi* márciusi száma ez utóbbi, Adamik Tamás szerkesztésében, jegyzeteivel, utószavával és nem kis részben fordításában megjelent könyvről közölt recenziót Szepes Erika tollából.

A könyvről szóló dicsérő kritikát csak azért nem nevezném teljes egészében elhibázottnak, mert a recenzens túlnyomórészt nem a könyvről ír, hanem Martialisról. Bár, ami azt illeti, már az olyan kijelentések értéke is vitatható, hogy „*az olvasót elsősorban az érinti meg, ami Martialis ambivalens világerzetének oka: az Urbs vonzása és tisztítása*”. Mert ha valami megérinti Martialis olvasóját, az elsősorban nyilván a humor. Ehhez a rendkívül széles skálán mozgó humorhoz pedig, amely a szelíd tréfától a baráti csipkelődésen, az ártatlan ironián és a maró gúnyon át a megsemmisítő, gyilkos kacajig terjed, bizonyára más egyebnek is van valami köze, mint pusztán „*az Urbs vonzásának és tisztításának*”. A hagyományok, a körülmények és Martialis egyénisége által meghatározott poétikai alaphelyzetet annál, hogy ráfogjuk: „*bipoláris*”, bizonyára árnyaltabban is lehetne jellemezni. Mert ha csak annyit tudunk mondani, hogy Martialis fogékony volt a fonákságokra, és ezeknek a korabeli Róma széles tárházát nyújtotta, akkor nem is érdemes többet beszélni a dologról.

A kötetben mintegy kétszázhatvan vers szerepel Martialis körülbelül ezerkétszáz epigrammára rúgó életművéből. Ebbe nem számítottam bele a 13., illetve 14. könyvet, amelyek XENIÁ-nak (Ajándékok), illetve APOPHORETÁ-nak (Küldemények) nevezett kétsoros darabjai, afféle csomagkísérő szlogenek, inkább csak életmódtörténeti forrásként érdekesek, irodalmi becsük gyakorlatilag nincs. Annál furcsább, hogy a válogatáskötetben mégis szere-

pel vagy másfél tucatnyi ezekből a disztichonokból. Példaképpen álljon itt három darab egy nagyobb csoport éléről (159.). Tibullusról: „*Felgyújtotta kacér Nemesis nagyszívű Tibullust, / azt, kit teljes ház gondjaitól szabadít.*” Homéroszról: „*Ilias és Priamosnak az ellensége, Ulixes / soklapu pergamenen csöndesen egyesül itt.*” Vergiliusról: „*Olvassad szívesen Szunyogát nagy Vergiliusnak, / s hagyd békén a komoly Férfiut és vasakat.*” (Kiemelések az eredetiben.) Az olvasóban joggal merül fel a kérdés: vajon részei-e ezek a darabok annak, amit martialis epigrammaköltészetnek nevezünk, annak, ami oly nagy hatást gyakorolt a humanisták, Janus Pannonius munkásságára? Hiszen ezek a disztichonok még csak nem is hasonlítanak arra, amilyenek az epigrammát – leginkább éppen Martialisnak köszönhetően – ismerjük: nyoma sincs bennük pl. ellentéppárnak, humornak, csattanónak.

Ráadásul ezt a tizenhét darab – azaz harmincnégy sornyi – semmitmondó disztichont a jegyzetekben összesen hetvenhét sor, azaz két egész oldal magyarázat kíséri! Az elsőként idézetről például az tudható meg, hogy „A dőlt betűs [kiem. az eredetiben] rész idézet Tibullus 1, 5, 30-ból, csakhogy ezt Tibullus Deliáról, az első kedveséről írja. Martialis nyilván tudta ezt, de ilyen aprósággal nem törődött.” Nem könnyű eldönteni, hogy melyik fölöslegesebb: ez a jegyzet vagy a kétsoros, amelyhez csatlakozik. (Ennek fordítása egyébként nem is értelmes. Nem arról van ugyanis szó, hogy a teljes ház megszabadítaná Tibullust gondjaitól, hanem hogy műzsája levezi a költő válláról a háztartás minden terhét.)

A szerkesztés, a jegyzetek és – amint látni fogjuk – a kísérő tanulmány aránytévésztései különben a kritikusra is átragadnak. Szepes Erika bemegy az utószó zsákutcájába, amikor a negyedik könyv huszonegyedik (4, 21) verse alapján Martialis vallásos vagy vallástalan voltát taglalja, kritikájában tíz sort szánva az ebből a versből kihámozandó filozófiai nézetrendszernek. A verssel már a kötet utószava is fél oldalon át foglalkozik – anélkül, hogy maga az epigramma megtalálható lenne a könyvben. A három sor Csengery János régi fordításában: „*»Nincs isten sehol, a mennyből lakatlan« – / mondja Ségius és bizonyítást tesz, / mert amíg tagad, úszik a vagonban.*” Bárki egyetérthet a kötet szerkesztőjével, aki kihagyta a válogatás-

ból ezt a nem különösebben izgalmas darabot. Annál kevésbé lehet egyetérteni az utószó írójával, aki ugyanakkor fél oldalt szán a boncolgatására.

Ugyanezt a furcsa aránytalanságot tükrözi az a jelenség is, hogy az utószóban említett mintegy hetven vers túlnyomó többsége *egyáltalán nem szerepel a kötetben*. Mintha a klasszika-filológia és az irodalom – sajátos módon – köszönő viszonyban sem lenne egymással. Az idézett és a közölt versek számának ez az aránytalansága egyébként nem egykönnyen tűnik fel, mert a kötet anyagához nem csatoltak mutatót, amely felsorolná, hogy az életmű mely könyveiből mely epigrammákat vették fel a válogatásba. Az efféle mutató hiánya folytán aztán az utószó használói is (pl.: „1, 15, 12; 8, 44” stb.) teljesen használhatetlennek bizonyulnak, hacsak nincs éppen az ember keze ügyében egy másik Martialis-kiadás.

Szepes Erika különben az utószónak épp arról a részéről írja, amely a negyedik könyv huszonegyedik versével foglalkozik: „*nagy erénye [...], hogy a klasszika-filológia sajátos területén sajátos módszerekkel végzett vizsgálatait világosan, a nem szakember számára is érthetően fogalmazza meg, nem bonyolódva bele a szaktudomány terminológiájába és sokszoros hivatkozási hagyományába*”. De az olvasóban ismét kérdések egész sora merül fel: feltétlenül szükséges-e egy húszoldalas ismertetéshez negyven lapalji jegyzetet írni? Érdemes-e oldalszámmal utalni arra az angol monográfiára, amely közli – Martialis szülővárosának téréképét? Van-e értelme a szöveget a széles olvasóközönség szemében teljességgel obskúrus hivatkozásokkal – pl.: „W. Allen: *Jr. et al. Cf (1970) 345–346.*” (215.) – megterhelni?

Ez a hivatkozás különben a következő fejtegetéshez csatlakozik: „*Sajnos, költőnk nem közli, hogy milyen tribunusi ranggal jutalmazták meg. Ezért a kutatók eltérően vélekednek erről: egyesek [az obligát jegyzet felvilágosít, hogy P. Richard-ról és U. Scamuzziról van szó] tribunus plebis, mások [a jegyzet szerint J. W. Duff] tribunus militum tisztségre gondolnak. W. Allen feltételezi, hogy tribunus semestris volt, s ezt azzal indokolja*” – nos, ezt már nem másolom ide, akit ez tényleg érdekel, nézze meg a könyvben, a 217. oldalon. Tartok azonban tőle, hogy az olvasók – akik végtére is verses-, nem pedig szakkönyvet vettek a kezükbe, ilyesmi iránt

nem érdeklődnek. Az efféle kitételekkel a Szepes Erika szerint „*olvasmányos*” és „*komoly tudományos eredményeket tartalmazó*” utószó nem megvilágítja, hanem inkább elhomályosítja Martialisban a költőt. Ezzel nemcsak a költészetnek, de a tudománynak sincs hasznára. Hiszen miféle kép alakul ki a gyanútlan olvasóban a klasszika-filológiáról ilyen mondatok láttán? Vagy csakugyan ezek volnának az ókortudomány ama nevezetes „*sajátos területei*” és „*sajátos módszerei*”?

Ahol nem részletekbe menően pedáns az utószó, ott olykor kimondottan elnagyolt, már-már értetlen. Mihez kezdünk az ilyen megjegyzésekkel (219.): „*Kevés olyan latin költőt ismerünk, akinek kötődése a szülőföldhöz olyan erős lenne, mint Martialisé. Ez annál feltűnőbb, mert Martialis nem lírai költő*”? Milyen kár, hogy ennek a „*feltűnő*” jelenségnek az utószó nem szentel több figyelmet. Ehelyett így folytatja: „*Ő a logika szabályai szerint írja epigrammáit, mégis azokban a versekben, amelyekben hazája természeti szépségeit festi, mely líraiság érződik, s e líraiság forrása a nosztalgia.*” Vajon mi az érdekesebb, hogy pontosan milyen hivatalt töltött be a költő, vagy hogy kiderülhetne: a „*logika szabályai szerint*” alkotó Martialis epigrammái mégsem olyan szimplák, hogy leírhatók lennének a Szepes Erika-féle „*bipolaritás*”-sal?

A kísérőtanulmány különben a MARTIALIS ÉS KÖLTÉSZETE címet viseli, akárcsak Adamik Tamás korábbi Martialis-monográfiája. Nem nevezhető szerencsésnek, hogy az utószó és a szakkönyv szövege néhány helyen a címen túlmenően is megegyezik. Ami szakkönyvben, tankönyvben (Adamik Tamás: RÓMAI IRODALOM AZ EZÜSTKORBAN) akár természetes is lehet, az a nagyközönségnek szánt kiadványban olykor nemcsak aránytalanul részletező, hanem olykor modoros, sőt érthetetlen is. Hányan tudják például a könyv olvasói közül, hogy mi az *Amphitheatrum Flavium*? Mindenesetre minél nagyobb az ilyen olvasók aránya, az annál rosszabbat jelent az összes olvasó számára nézve. (Egyébként a Colosseumról van szó.)

Mindez még sajnálatosabb, ha felidézzük: a magyar ókortudománynak évtizedeken át az „*utószó-irodalom*” volt az egyik legfontosabb csatornája, amelyen keresztül szélesebb olvasóközönséghez szólhatott. Borszák István, Hegyi György, Ritoók Zsigmond, Szepessy Tibor, Szilágyi János György utószavai ízig-vé-

rig tudományos dolgozatok, már amennyiben nem a gazdag lábjegyzetelést, a jelentéktelen részletek hüvelyeztetését, a tudni nem érdemes dolgok búvárlását tekintjük a tudományos irodalom legfőbb kritériumainak, hanem a pontossággal párosuló gondolatgazdagságot.

De ennyi tudomány után most már lássuk a költészetet! A mintegy kétszázhatvan versből viszonylag sok az új fordítás. Amint Szepes Erika is emlékeztet az utószó adatára: a kötet egy egyetemi szeminárium résztvevőinek együttműködésével jött létre. A szemináriumi dolgozat írása helyett inkább a fordítást választó egyetemisták közül Tordai Éva és Gradsack Róbert tizennyolc, illetve tizenhat verssel van jelen a kötetben, a többiek csak egy-két darabbal. Újnak tekinthető Teravagimov Péter huszonöt és Csehy Zoltán hat fordítása is. A Bálint Gábor által tolmácsolt huszonegy vers szintén most jelenik meg először kötetben. A legtöbb új darab, több, mint hetven, Adamik Tamás saját munkája.

A régebbiek közül – a minőségük vagy mennyiségük miatt elhanyagolhatóktól eltekintve – két-három verssel szerepel Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Orbán Ottó, Hegyi György. Kicsit többel Weöres, Csengery János, Horváth István Károly, az elmúlt század egyik fiatalon elhunyt klasszika-filológusa, illetve Balogh Károly, Madách Imre unokaöccse, aki az 1930-as évek végén magyarra fordította a martialis életmű nagyobbik részét, méghozzá sokkal jobban, mint a *Nyugat* előtti irodalmi nyelvet használó, már a maga korában is ásatag Csengery.

Csengery és Balogh Károly munkásságából sikerült kiválasztani a viszonylag kevésbé elavult darabokat. A Csengery-fordításoknak nem válik előnyükre készítőjük szerényebb költői tehetsége és az olyan helyiségek, mint a *viszanyerők* (*viszanyertük* helyett) vagy a *járnók*, de a kötet egészét tekintve a fordító megbízható latintudása és korrekt, világos nyelve mégis jelent némi kárpótlást. Balogh Károly fordításait jól jellemzi a következő négysoros (87.), amelynek a közepe kissé nehézkes, de a bravúros csattanó végül is jobb, mint az eredeti: „*Ámbár; Cantharus, egyre jársz ebédre, / mégis mindeneket leszólsz, lehordasz. / Intlek, hagyjad el átkozott szokásod: / Nem fér össze a torkos és a szájas.*” Horváth István Károly inkább pontos, mint költői, bár a 103. oldal egyik versében

bravúros szójátékot alkot („előkelő – elől kell ő”). A régebbi fordítások készítői közül a szintén filológus Hegyi György munkái a hivatásos költőkével is kiállják az összehasonlítás próbáját: „Itt tőled kap a föld, ott eltart; itt nyavalyásan / pis-lákol tüzed, ott ontja a jó meleget; / itt jóllakni: va-gyon, kész csőd a piacra kiemenni, / ott a saját ter-més ellepi asztalodat.” (73.) Ezek a fordítások példálul jobbak, mint Weöres Sándor magyari-tásai, ami azonban ez esetben nem olyan nagy szó, mert Weörest szemlátomást nem érdekel-te Martialis: az amúgy is kisebb jelentőségű versek fordításai a háború után az egyetemi szöveggyűjtemény megrendelésére készültek. Az Orbán Ottótól közölt néhány sor erőteljes, Ligurinus fejéhez – akiről az eredeti egyszerű-en azt mondja: *nimis poeta*, túlságosan költő – a magyar fordításban (37.) ezt vágja Martialis: „Iszonyú tömény a költő / benned.” Szabó Lőrinc-nek még jelentéktelen epigrammafordításain is látszik, hogy mennyire a kisujjában van a ma-gyar költészet: „Lám, a te büszke tetőd száz oszlop tartja magasba” – mondja (11.), egy-két szó el-helyezésével megteremtve a kapcsolatot a ma-gyar hexameter Vörösmarty-hagyományával („Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője”).

A Radnóti fordította négy soros talán az egyik legszebb, egyben legtömörebb Martia-lis-vers, és különös szerencse, hogy két válto-zatban is megvan, mert Szabó Lőrinc is lefor-dította. A kötetben a melankolikusabb Radnó-ti-féle változat szerepel (ezt idézem először a 49. oldalról), vele szemben Szabó Lőrincé in-kább hetyke:

„Nem volt senki olyan szép, mint amilyen te,
Lycoris:
senki sem oly szép most, mint amilyen
Glycera.
Ő is olyan lesz, mint te, de már te olyan soha,
mint ő.
Őt akarom, s téged már csak akartalak én.”

„Oly gyönyörű nem volt egy lány sem,
mint te,
Lycoris
nincs lány oly gyönyörű, mint amilyen
Glycera.
Ő még lesz, ami vagy, de te már, ami ő, soha többé:
téged akartalak, és most bizony őt akarom.”

Egyetlen Martialis-fordításában (49.) Babits

egy meglehetősen banális és nemkülönben pornográf ötletből sejtelmes, kámeaszerű ver-set formál:

„Ketten mentek a szép Phyllishez, s meztelen érték:
mindenik elsőnek vágyta ölelni a lányt.
»Mindenik első lesz!« – szólt Phyllis. – Jánus a
szép nő,
és kétarcu a kék: hátra s előre tekint.”

Az összehasonlítás végett itt érdemes idéz-ni Tordai Éva nagyobb szöveghűségű, bár kis-sé esetlen fordítását (amely a már említett, egyébként teljes egészében általa fordított, Kirké-kiadású Martialisban jelent meg):

„Két fickó ment Phyllishez, hogy dugja ma reggel:
s nem tudták, melyikük lássa előbb csupaszon.
Phyllis ezért megigérte nekik, meglesz mire
vágynak:
egyik lábat fog, másik emel tunicát.”

Kritikájában Szepes Erika mindenesetre azt állítja: „a modern fordítások olykor akkor is jobbak a korábbi fordításoknál, ha azokat oly nagy költő ké-szítette, mint Kosztolányi”. Kosztolányitól a kö-tetben mindössze két – nem pedig egy, mint Szepes Erika írja – fordítás szerepel, az egyik csakugyan halványabb, de a másik (53.) iga-zán remek:

„A félszemű Thaist meglátta Quintus, és a szeretője
lett ő.
Thaisnak csak a félszeme hiányzik. Quintusnak
mind a kettő.”

(Megjegyzendő, hogy Kosztolányi műfordítá-sainak gyűjteményében a „szeretője” előtt nincs névelő, és a vers négy sorba van tördelve.) Ért-hetetlen, hogy a Martialis és/vagy Kosztolányi tisztelői által fejből tudott fordításokat miért kellett újbabakra cserélni. Hiszen a fenti pél-dából is kiviláglik, hogy a rímes forma önma-gában – nagyon helyesen – nem volt kizáró ok. De lássunk három példát (Kosztolányi fordítá-sa után rögtön a „modern” változattal)! A vá-lasztást az olvasóra bízom, ahogy a sok száz éves Martialis-kiadások latin jegyzeteinek szerzői írták egy-egy többféleképpen is értelmezhető szöveghely mellé: *elígat lector*:

„Földedbe már a hetedik nőd
temeted.
Többet kinek hoz ez a föld, mint
teneked?”

„Már hetedik nejedet, Phileros, rejté el a
földed.
Másnak a föld, Phileros, nem terem
ennyi

haszont.”
(105.)

*

„Nincs pénzem, csak az az ajándék,
mit nekem adtál, a hivednek.

Té, most egy üzletet ajánlnék:
vedd meg.”

„Árva vasam sincs már. Nos, Regulus, el
fogom

adni

minden ajándékom. Megveszed azt te va-
jon?”

(141.)

*

„Férfiül akar a gazdag Paula.
Irtózatos. Az a vén skatula.
Nagyon öreg. Ha vénebb volna, tán
nem mondanám...”

„Paula csak engem akar egyedül. De nem én őt!
Mert öreg ő. Jobb lesz még öregebben e nő.”

(53.)

Ami az új fordításokat illeti, sok a pontatlan-
ság, a félreértés, a költőietlen, papírízű meg-
oldás. A verssor olykor hosszabb egy lábbal a
kelléténél (pl. éppen a Szepes Erika kritikájá-
ban idézett egyik vers első sorában, a 381. ol-
dal tetején), igaz, arra is van példa, hogy egy
lábbal rövidebb, mint pl. a fentebb legutóbb
idézett disztichon első sora. Sokszor nem csat-
tan a végén az epigramma, s gyakran a hang-
vételt tévesztik el a fordítók.

A 3. oldalon, a LAUSUSHOZ című vers-
ben nem sikerült lefordítani a szójáté-
kot: egyszerűen „a Nílus partján [...] la-
kozó sokaság” lesz azokból, akik „Nilum ex ipso
[...] ore bibunt”, azaz „éppen a torkából (tkp.: a
szájából) isszák a Nílust”. Súlyosabb a helyzet
a 137. oldal BARBARIZMUS című darabjával, ahol
a szójáték maga az epigramma csattanója.

„Ez vagy: Cinnamus, ámdé Cinna kéne.
Látod, Cinna, ez ám a barbarizmus.
Például ha te Furiuska lennél,
ily módon, te okos, Fur is lehetnél.”

A vershez van ugyan jegyzet – – – De akkor
előbb itt pár szót a jegyzetekről. Ezeket nem
könnyű megtalálni, mert se sorszám, se csil-
lag, se oldalszám nem segíti a tájékozódást. A
verseket és a hozzájuk fűzött magyarázatokat
az epigrammák eredeti könyv- és sorszáma
alapján lehet összepárosítani, ami igen nehéz,
mert kötetünk lapjain a versek – különben
igen dicséretes módon – nem az eredeti sor-
rendben következnek egymás után.

De ne várassuk Cinnamust, van neki amúgy
is elég baja! Kerényi Károllyal elmondhat-
juk, amit ő eredetileg Karinthy Gábor Ovidius-kö-
tetével kapcsolatban fogalmazott meg: még
szerencse, hogy ott van a túloldalon a latin szö-
veg, mert így meg lehet nézni, ha az ember
nem érti a magyart. A vers a következőt jelen-
ti: „Cinnamus, te azt akarod, hogy Cinnának
hívjanak. Nem csúf nyelvhelyességi hiba ez,
Cinna? Ha azelőtt Furiusnak hívtak volna,
most ezen az alapon Furnak kéne nevezni.”
A vers gyakorlatilag nincs lefordítva, hiszen
a szójátékon áll vagy bukik minden. A Furius
ugyanis becsületes római személynév, míg a
fur egyszerű köznévi, amely azt jelenti: tolvaj. A
reménytelennek látszó fordítás helyett (amint
erre Várady Szabolcs felhívta a figyelmemet)
talán ezt a verset alkotta újjá Rájnis József a
következő kétsorosában:

„Rászt voltál és most Raszt vagy. Mondhatsz,
barátom!
Ha Száros lettél volna, mi volna neved?”

Lényegében ugyancsak lefordíthatatlan a 133.
oldalon olvasható háromsoros is. A magyar
változat:

„A tél megérkezett, Saturnus-ünnepnap.
Umber köpenyt küldött, nagyon szegény volt ám.
Most egy maroknyi lisztet ad: vagyont szerzett.”

Miről is van szó? „A téli napforduló idején, a
Saturnaliák ünnepén a szegény Umber kö-
penyt szokott (a latin »mittebat« ún. preate-
ritum imperfectumi igealak: ilyen esetekben

kifejezetten gyakoritást fejez ki) nekem küldeni: most lisztet küld. Merthogy meggagdagodott.” Ez így csak egyszerű rosszmájúság: a mélyebb megértéshez ismét a latin szöveg siet a segítségünkre. Ami a fordításban köpeny, az az eredetiben *alricula*, ami pedig liszt, az *alica*. A két szónak semmi köze egymáshoz, de a latinban olyan, mintha a *köpeny* a *liszt* szónak volna kicsinyítő képzős alakja. Csengery fordítása sem közelíti meg az eredetit, de legalább megpróbálkozott egy szójátékkal: „Darócot küldött nekem Umber, a szegény, / Meggagdagodván, küld a helyett most darát” (kiemelés az eredetiben). Önként adódik a kérdés: miért nem hagyja ki a szerkesztő azt, amit fordítóként nem sikerült megoldania?

Ami a pontatlanságokat illeti: a LEVÉL TORQUATUSHOZ című versben, a 13. oldalon nem arról van szó, hogy „*hoz majd kései bért érdemedért a halál*”, hanem arról, hogy „*kései halál lesz a méltó jutalmad*”. A könyvben szereplő fordításból mintha úgy látszana: megkésettnek tartja a költő a jutalmat, holott az eredetiben a hosszú életről beszél. Ugyanennek a versnek a 7. sorában ez olvasható: „*Nagy zengjen nagyról, én csak kicsiről dalolok jól*.” Egyrészt nincs „*jól*”, másrészt alighanem fontos az eredeti vers *sonent-locuto* szembeállítása: amelynek segítségével Martialis a jelentős tetteket megénekelő, *zengő*, „nagy” költészetet veti össze a saját gyakorlatával, amelynek jellemzésére nem a „*dalol*” szót, hanem a prózai „*beszél*”-t használja.

A kötet félrefordításokban is bővelkedik. A LEVÉL AZ EPIGRAMMÁRÓL című prózai részben (17.) ezt olvashatjuk: „*Rosszindulatú bíráló tartsa távol magát egyszerű tréfaimtól, és ne írjon epigrammákat az enyéimként: gonosztevő az, aki más könyvében élcelődik*.” Ami azt illeti, az „*interpre*” nem bíráló, hanem magyarázó, tolmács. Tehát – azzal együtt, hogy a korban a szerzői jogokat valóban nem értelmezték olyan szigorúan, mint manapság – itt nem holmi hamis Martialis-versekről van szó, hanem az epigrammák értelmének meghamisításáról, belemagyarázásról. Ahogy Csengery fordítja: „*Tréfáim jóhiszeműségét ne vonja hát kétségbe valami rosszmájú magyarázó, s ne ő írja helyettem az én epigrammáimat. Helytelenül cselekszik, aki másnak könyvében köszörüli a szellemét*.” Az új fordításban a szöveg így folytatódik: „*Szavaim pajzán igazságát mentegétném, ha elsőként én szolgáltatték erre példát*.”

Csengery ezzel szemben nem hagyja ki a közbevetést („*id est epigrammaton linguam*”), és így fordítja a mondatot: „*Szavaimnak dévaj nyíltságát, vagyis epigrammáim nyelvét mentegétném, ha én adtam volna rá példát először*.” A fenti „*szavaimnak pajzán igazsága*” amúgy is elég értelmetlen: a latin „*lascivam verborum veritatem*” fordulatot a kurrens külföldi fordítások a következőképpen adják vissza: „*undisguised freedom of my expression*”, illetve: „*[le] réalisme des expressions licencieuses*”, valamint: „*il lascivo realismo delle parole*”. *Eligat lector*.

De az egyszerű félrefordítások után lássunk egy még szerencsétlenebb, mert egyszersmind papírizú félrefordítást:

„*Könyvemről Mathokám azt hirdeti, hogy
egyenetlen.
Hogyha igaz, dícsér engem e drága Matho.
Mily homogén könyvet írt Calvinus meg az
Umber:
nincs rosszabb annál, mint ha a könyv
homogén.*”
(23.)

Valójában arról van szó az utolsó sorban („*aequalis liber est, Cretice, qui malus est*”), hogy „*Creticusom, az a könyv egyenletes, amelyik rossz*.” Azaz nem elvileg utasítja el Martialis az egyenletesen kiváló minőséget, hanem gyakorlati jellegű kételyei vannak: egyenletes csak úgy lehet a könyv, ha rossz, hiszen egyenletesen jó nem létezhet. Ennek fényében már a következő oldalpáron található epigramma is elnyeri értelmét: „*Van jó, van közepes versem, rossz is van, Avitus, / Olvasd csak! Másképp nem születik meg a könyv*.” Azaz: „*Vannak jó verseim, van néhány közepes, és igen sok rossz is azok közt, amelyeket itt olvasol: könyv másképp nem is lesz, Avitus*.” Érdekes, hogy ebből az utóbbiból a fordításban egyszerűen eltűnt a „*rossz*” versek mellől a „*plura*” szó. A kötet amúgy is hajlamos rá, hogy a magyar Martialist az eredetinel magabiztosabbnak, sőt olykor beképzelttebbnek láttassa. Egy versnek, amelyben költőnk Catullusszal méri össze magát, ez áll a magyar fordításában (157.): „*Stellámnak gyönyörű, csodás Galambja, / kimondom, ha Véróna hallja is bár, / Catullus verebét legyőzi könnyen*.” Az eredetiben a galamb nem csodás és nem is

könnyen győz, és gyönyörűségről sincs igazán szó. Mindez nem is volna összeegyeztethető annak a Martialisnak az understatementjével, aki lépten-nyomon a rossz verseit emlegeti, különben meg maga is sokallja a könyvei árát. Ha tehát a „*deliciae*”-t a „gyönyörűség” helyett a magyarosabb „kedvenc” szóval adjuk vissza: ez marad a nagy fennhéjázásból: „Stellám kedvence, a Galamb (című művem) – nem bánom, meghallhatja akár Verona is! – legyőzte Catullus Verebét, Maximusom.”

A 43. oldalon szereplő ELÉGÉTTEL című vers fordítása („*Ellened én sose firkáltam, hídd el, Bithynicus. / Esküt akarsz? Inkább jól kielégítelek.*”) alighanem félreértésen alapul. A „*satis facere*” a kommentárok egyöntetű véleménye alapján jogi, nem pedig szexuális aktusra utal. Azaz: „Nem vagyok hajlandó a kedvedért megesküdni rá, hogy nem írtam rólad semmi rosszat. De ha annyira erősködsz, hát kész vagyok zálogot adni (legfeljebb odavész).”

Két oldallal később ismét egy kis tobzódás a jelzőkben: egy eredetileg a „gyöngyháznál simább bőrű” fiúból a GALLUSHOZ című versben váratlanul „*hetyke, vidám, csapodár*” lesz. Ha még egyet lapozunk, azt látjuk, hogy az ártatlan gyermeki – vagy legfeljebb sejtetően: fiús – büntetés magyar megfelelőjeként, a felszarvazott férj „*rajtakapja és teletömi*” a felesége „*kamasz*” szeretőjét. Később egy öngyilkosságról szóló versben (63.) a kiontott vér mellől valahogy lemarad a jelző (*facilis*: „könnyű, bagatell, készleges”), két oldallal odébb a kóbor ifjúságból *víg* lesz, a megfelelő barátok *nemes* barátokká avanzsálnak. Ugyanebben a versben a „*tulkok gyenge szarvval összzeröndülnek*”. Valójában arról van szó, hogy „a fegyvertelen homlokú bikaborjú már nem bír magával a harci vágytól”. Ugyanitt a *tarka* gyöngytyúk valamire *festett* lesz, és ahelyett, hogy „a zsenge bárány teli tőgyű anyját várna”, a fordításban ugyanezt a bárányt ugyanez a tőgy: „*csábítja*”. Még mindig ugyanez a vers kicsit később a „*szőrös anyák bégető sarját*” emlegeti, azaz egy bizarr szőrzetű birka kicsinyét. De a birka nem szőrös vagy sörtés (*hirsutus*), hanem gyapjas, és az eredetiben szereplő állatkölyök nem béget, hanem visít (*vagio*), mint egy újszülött: tehát vadmalacról vagy kecskegidáról van szó. Lejjebb az ajándéknak is jut még egy „csodás” jelző, miközben a vesszőkosár is „kosárkává” biedermeieresedik. *O, sancta simplicitas* – áldott római egyszerűség, hát hová lettél!

Mindezt betetőzi a vers utolsó sorának az értetlenségig suta fordítása: „*Falu ez itt, ahogy monddod? Netán város?*”, ami helyesen: „Falunak kell az ilyet neveznünk, vagy inkább csak (a központtól) távolabb eső városi háznak?”

Van aztán olyan vers is, amelyben a félreértés nemcsak papírizűséghez, de értelmetlenséghez is vezet (103.): „*Szép nejedet, Charidemus, egy orvos dugja, tudod jól, / s tőröd. Láz nélkül elveted életedet.*” Vajon mi lehet ez a „*láz nélkül elveted életedet*”? És mi köze az előző másfél sorhoz? A latin ismét segít: „*Vis sine febre mori*”, azaz „Láz nélkül akarsz meghalni”, de ez kissé még mindig homályos. A megnyugtató választ a kommentárokból megismerhető *consensus philologorum* adja meg, amely a doktorokat a mérgezéssel hozza összefüggésbe. Azaz: „Ha valakit orvossal csal meg a felesége, nyilván azért túri el, mert nem lázban, hanem mérgezésben akar meghalni.”

Egészen más problémát vet fel a 109.

oldal kétszoros, A SZABAD EMBER:

„*Túl szabad életed élsz*» – *szídsz engem Cerylus egyre.*

És te hogy élsz? Lehet azt mondani, hogy szabadon?”

A vers ezúttal érthető, ha nem csattan is valami nagyot. A baj itt az, hogy a szemközti oldalon szereplő latin szövegből ezt a jelentést lehetetlen kicsiholni.

„*Liber homo es nimium*», *dicis mihi, Ceryle, semper.*

In te qui dicit, Ceryle, liber homo est?”

Ez a két sor azt jelenti: „*Túlságosan is szabad szájú ember vagy*» – mindig ezt mondod nekem, Cerylus. Aki ellened beszél (szid téged, rosszat mond rólad), az, Cerylus szabad szájú ember?” Ha ezen a ponton belenézünk egy kritikai kiadásba, amely eltérő olvasatokat is hoz, a latin és a magyar szöveg különbözőségének oka nyilvánvalóvá válik. A fordító (Bálint Gábor) egy másik olvasatot fogadott el, mint amit a szerkesztő érvényesített. Ha a *qui* helyett *quis* olvasunk, az *est* helyett pedig *est*, akkor már kifogástalan a fordítás.

De ennyi talán bőven elég. Az olvasó ezeknek az alapján is eldöntheti, méltán mondja-e Szepes Erika, hogy „*a modern szövegek új értelmezéseken alapulnak*”, és mit jelent az, hogy

„ezek magukon viselik a kutató Adamik saját fedezéseinek frissességét”. Bárki megítélheti a kritika utolsó mondatának igazságtartalmát: „Kortársunkat és sorstársunkat, Martialist avatott kezek vezetik be éles szemű kritikusként és jó barátként otthonunkba.” (Különben: „kortársunk” – ezt többnyire éppen akkor szoktuk valamely klasszikusról, rossz lelkiismerettel, kijelenteni, amikor semmi más érdemi érvet nem tudunk felhozni amellet, hogy igenis érdemes a figyelmünkre.)

Végezetül hadd hívjam fel itt a figyelmet még egy versre, amely nemcsak Martialis munkáinak, de talán az egész római költészetnek is a legszebb darabjai közé tartozik. A második könyv ötvenkilencedik epigrammájáról van szó:

„Mica vocor: quid sim, cernis, cenatio parva:
ex me Caesareum prospicis ecce tholum.
Frange toros, pte vina, rosas cape, tinguere nando:
Ipse iubet mortis te meminisse deus.”

Magyarul, a könyv 91. oldaláról:

„Morzsának hívnak, látod, mi vagyok, kis ebédlő.
Innen látni lehet szemben a caesarai sírt.
Hozz heverőt ide, bort, rózsát és hintsd a nárdust:
Isten nyughelye int: el ne feledd a halált.”

Feloldva a második és negyedik sor rejtélyességét, és megpróbálva érzékeltetni a csodálatos harmadik sor halmozásait: „Morzsának hívnak. Látod, mi vagyok: kis ebédlőhelyiség. / Innen (ti. ha leülts nálam ebédelni) jól látható Augustus mauzóleuma. / Törj ágyakat, kérj bort, szedj rózsákat, kenekedj nárdusolajjal! / Maga az istenné vált császár is arra int (ti.: sírja látványával): emlékezz a halálra.” Amilyen finoman különleges a vers alaphelyzete és felütése – egy sír szomszédságában álló kis „étterem” szólítja meg az olvasót –, olyan feszes és tömör a négy sor felépítése. A vidám lakomák színhelye és a síremlék közötti feszültséget a végtelenségig fokozza a harmadik sor kötőszó nélküli halmozása. Érdemes hangosan is felolvasni ezt a sort, még ha az ember nem tud is latinul. Ha akarom, három metszet is van benne, de még sincs megállás: a négy ige lendülete ugyanolyan sodró, mint Catullus *ODI ET AMO*-jának első sorában. És mi mindent hemperget magával ez a „carpe diem”-es lendület! Megpillanthatjuk benne azt a Martialist, aki

„rabszolgaerény”-nek tartja az absztinenciát (143.), aztán felbukkan az, aki – mint egy bizonyos Telesillának vérbeli spanyol macsóként bevallja – „egy éjjel négyszer tud” (93.), de feltűnik benne az egymást igencsak gyorsan váltó császárok korában élő római polgár is, aki arra int (61.): „Élsz holnap? Ha ma élsz is, Postumusom, lemaradtál: / Az bölcs, Postumusom, már aki tegnap is élt.”

Egyik utolsó könyvében Martialis hátborzongatóan kegyetlen átkot mond azokra, akik verseikben tiszteletlenül írnak a klasszikus római értékekről (43.). Még később, utolsó előtti kötetében azt állítja: írna ő nagyobb, császári témákról, csak akadna egy Maecenas is a sok földre szállt Augustus között (9)! Kérdés, hogy valóban elhitte-e, vagy csak a maga mentességére mondja ezt, saját lustasága helyett mindjárt epigrammaköltői pályafutásának elején a körülményekre fogva a nagy mű hiányát (157.). Hiszen elismeri, hogy léteznek méltó témák, és mint több verséből kiderül: költői becsvágyával sincs baj, és nem egy epigrammája szerint képesnek is érzi magát a nagy feladatra. Téma, becsvágy és képesség, minden együtt van: mégiscsak a mecénás nélküli kor volna a hibás abban, hogy nem alkotta meg a nagy művet? Vajon nem éppen az a gondolat készítette-e keserű átkozódásra az öregedő Martialist, ami esetleg kései olvasóját is meglepíngetheti: hogy mialatt ő ágyakat tört, bort ivott, rózsákat szedett, nárdussal kenekedett, és epigrammaival glosszázta a hétköznapokat, nemcsak a nagy mű nem született meg, de közben valahogy az élet is elrepült?

Kőrösi Imre

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ

Éppen nem a mindenáron való vitatkozás kedvéért fordulok a *Holmi* főszerkesztőjéhez, hogy teret adjon Gyáni Gábornak a folyóirat februári számában megjelent viszonzalásához fűzött rövid reflexióimnak. Ugyanis őszintén bízom abban, hogy néhány kérdés továbbgondolásával némileg előbbre lehet jutni.

1. Szorosan követve Gyáni Gábor számozott bekezdéseit, az első vitatott kérdés az, hogy